THE CENTER FOR ISLAMIC INTERNATIONAL STUDIES

المرکز العالمی للدراسات الاسلامیة

مرکز جهانی علوم اسلامی

جمهوری اسلامی ایران - قم - ۱۳۵۸

کتابخانه جامع
معاونت پژوهش
مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

ترجمه کتاب «چالشهای فکری نظریه ولایت فقیه» تالیف مصطفی جعفر پیشه به زبان اردو

برای دریافت درجهٔ کارشناسی ارشد

در رشته فقه و معارف اسلامی

گرایش؛ فقه و اصول

نگارش؛ محسن رضا جعفری

استاد راهنما؛ حجة الاسلام و المسلمین کلب صادق اسدی

استاد مشاور؛ حجة الاسلام و المسلمین سید شجاعت حسین رضوی

دی ۱۳۸۵

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی
شماره ثبت: ۴۸۵
تاریخ ثبت:

▣ مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه ، به عهدهٔ نویسنده می باشد.

▣ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع ، بلااشکال است و نشر آن در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

بسم الله الرحمن الرحیم

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهادەها، پایان‌نامەها، و رسالەهای تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

تقدیر و تشکر

"من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق"

بنده از همه فضلاء، علماء و اساتید که اینجانب را در امر ترجمه یاری نمودند تقدیر و تشکر می نمایم. بالاخص از اساتید محترم راهنما و مشاور و مؤلّف کتاب حاضر که از راهنمودهای مفید خودشان بنده را مورد لطف مدام خود قرار داده اند و از همه بیشتر باید از مسئولین محترم مرکز جهانی علوم اسلامی تشکر و قدردانی کنم که این برنامهٔ خوب و مفید پایان نامه را اجراء فرموده و قلم بدست طلاب عزیز داده اند و بنده بر این باورم که طلاب گرامی و ارجمند تا آخر عمر مبارکشان هر تحقیق و ترجمه ای را که انجام خواهند داد مسئولین محترم در ثواب آن شریک خواهند بود. در آخر از خداوند عزّ و جلّ توفیق فراوان برای همه طلاب، اساتید و مسئولین محترم مسئلت می نمایم.

☆

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

تقدیم

بنده این هدیه ناچیز را در خدمت

صدیقة طاهرة بضعة رسول (ص)

شفیعهٔ محشر حضرت فاطمهٔ زهرا (سلام الله علیها)

وارواح پاک ائمهٔ طاهرین (علیهم السلام)

تقدیم می نمایم.

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فنـاوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

چکیدهٔ مطالب

این کتاب، به بررسی چالش های نظری و علمی نظریهٔ "ولایت انتصابی فقیه" می پردازد. اهمیت این بررسی، از آن رواست که اگر این چالش ها بی پاسخ بماندوچنان که عده ای مدّعی اند، اگر ثابت شود که نظریهٔ ولایت فقیه، نظریّه ای تناقض نما وغیر منطقی ویاثبوتاً محال است، نوبت به گفتمان درباره ادلّهٔ اثباتی این نظریّه وسایر شاخه های آن نخواهد رسید.

نظریهٔ مزبور که مبنای جمهوری اسلامی و اندیشهٔ سیاسی بنیانگذار فقیدآن به حساب می آید، ازسه مفهوم اساسی "ولایت" "انتصاب" "فقیه" شکل می گیرد. پرسش های مربوط این نظریّه را، می توان بایکی از این سه مفهوم مرتبط دانست. باصرف نظر از پاره ای شبهات دربارهٔ ولایت فقیه که نشانه گیری خود رامتوجه ادلهٔ ولایت فقیه می کنند، این نظریه باسه نوع انتقاد روبه رو است:

۱ـ انتقادهایی از مفهوم ولایت.

۲ـ انتقادهایی از مفهوم انتصاب.

۳ـ انتقادهایی از مفهوم فقاهت.

این انتقادهارادرسه بخش مجزا بیان کرده است:

دربخش نخست از انتقادهاوشبهه های مختلف درباره مفهوم ولایت مطرح شده است:

تحقق ناپذیربودن نظام مبتنی بر ولایت؛ نامعقول بودن وتناقض نمابودن ولایت وجمهوریت؛ محال

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

وغیرعقلانی بودن انتخاب "ولیّ" از سوی "مولّی علیه"؛ولایت به مثابهٔ مالکیت.وجه مشترک همه آنها،نامعقول دانستن نظام مبتنی بر ولایت است.

بخش دوم باارائهٔ چالش های فکری مفهوم "انتصاب" آغاز شده است.درارتباط با مفهوم "انتصاب" دوانتقاد مهم مطرح است:انتقاد یکم،بر این نکته انگشت می گمارد که "اگر حکومتی،مشروعیت را از بالا گرفته باشد وبانصب وتعیین الهی،استقرار یابد،چنین نظامی، غیرمعقول وبرخلاف دست آوردهای بشریت درجهان معاصر است؛زیرادرآن،تنها،حقوق یک طرفه مطرح می شود،ومردم هیچ نقشی درآن ایفانمی کنندودرنتیجه،چنین نظامی،دیکتاتوری و استبدادی وسلطنتی خواهد بودومقوله نظارت-که اساس نظام های دمکراتیک امروزی است واز ابزارهای مفید در تحدید قدرت به شمارمی آید-درچنین نظامی،بی مفهوم است،واعتقادبه آن، تناقض نماویک پارادکس است".

پس از ارائه این انتقادهاوتبیین ادلّهٔ آن ها،به بررسی آنهاپرداخته وضمن ارائه مؤلفه های نظام دیکتاتوری وسلطنتی، آنهارا بامؤلفه های نظام ولایت فقیه مقایسه کرده است وسپس به بررسی جامع تری از مقوله نظارت وامکان آن در نظام ولایت فقیه پرداخته است.

انتقاد دوم؛از این جا نشأت می گیرد که انتصاب مطرح در ولایت فقیه،به شکل نصب عام است. و"نصب عام" ثبوتاً،مقوله ای محال ومتناقض است واز شارع حکیم،صادرنشدنی است.

دربخش سوم؛به بررسی شبهاتی درباره فقه وفقاهت پرداختند.اهمیت این بخش،در این است که تفاوت عمده واصلی نظریه ولایت فقیه بادیگرنظام های سیاسی،درواژه ی "فقیه" نهفته شده است.

بخشی از پرسش های گروه نخست،چنین است:"چرااز تمام اقشارمردم وتخصص های گوناگون،فقط فقیه بایدحاکم سیاسی باشد؟"؛"فقیه باآن که،تنهاتخصص اش،استنباط احکام شرعی است،چگونه می توانددرمسئولیت سیاست مداری ایفای نقش کند؟"

پرسش هایی که درگروه دوم،قابل طرح است،چنین است:"درنظریهٔ ولایت فقیه،منظوراز فقه، چیست وکدامین فقه است که فقیه آن،ولایت دارد؟"؛این فقه،چه خصوصیتی دارد؟"؛"منابع ومبانی آن کدامند؟"؛"عناصرتشکیل دهنده آن،چه عناصری است؟"؛"قضایای فقهی،چه نوع قضایایی هستند؟"؛تفاوت قضایای فقهی بااخلاق باحقوق،درچیست؟"؛"آیامنظور از فقه،فقه همهٔ مذاهب اسلامی است یاتنهافقه اهل بیت(علیهم السلام)؟"

دربخش سوم از "دفتر چالش های نظری" این گونه پرسشهادرقالب سه شبهه،مورد ارزیابی

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهادها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

قرار گرفته است:

۱ـ تعاندوتنافی ولایت فقیه وسیاست مداری: در این شبهه باچهاربرهان ثابت شده است که این دو مقوله باهم متمایز ومتنافرند.

۲ـ متخصص نبودن فقیهان در حرفه سیاست مداری: باتوجه به آنکه بخش های اساسی این شبهه، در پاسخ شبهه نخست آمده است. باارجاع، به آن جا، پاسخ این شبهه، مختصر آورده اند.

۳ـ کارآمدی فقه برای مدیریت در عصر مدرنیسم؛ در بررسی این شبهه، به بررسی زوایای گوناگون فقه ونقش این دانش در سعادت دنیوی واخروی انسان وانتظاراز فقه ونسبت میان مدیریت علمی وفقهی پرداخته اند.

☆☆☆

☆☆

☆

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

فہرست

پیش لفظ ۱
مقدمہ ۵
مؤلف محترم کے مختصر حالات زندگی ۱۷

پہلا باب

نظام ولایت کا غیر معقول ہونا ۲۲
۱۔ نظام ولایت واقع نہیں ہوسکتا ۲۲
۲۔ نا قابل حل اور غیر معقول معمّا (جمہوریت اور ولایت) ۲۳
۳۔ ''مولّی علیہ'' کی طرف سے ''ولی'' کی تعیین کا غیر معقول ہونا ۲۴
۴۔ ولایت یعنی مالکیت ۲۴

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

۵۔ ولایت کا لازمہ عدم مساوات اور خصوصی حق کا حامل ہونا ۲۵
تبصرہ اور تنقید ۲۶
لفظ ولایت کی تحلیل اور وضاحت ۲۶
ولایت کا لغوی اور عرفی مفہوم ۲۸
کتاب وسنّت میں ولایت ۳۰
فقہ میں ولایت (ولایت فقہی اور شرعی کی تحقیق) ۳۲
پہلا محور ۳۶
ولایت شرعی کی اصل حقیقت ۳۸
ولایت فقیہ کے مفہوم پر ایک نظر ۴۰
تنقیدات کی تفصیلی تحقیق ۴۴
جمہوریت وولایت نا قابل حل معما کی تحقیق ۴۶
مولّیٰ علیہ کی طرف سے ولی کی تعیین کے غیر معقول ہونے کی تحقیق ۴۷
ولایت اور مالکیت کی تحقیق ۴۷
عدم مساوات اور خصوصی حق سے بہرہ مندی کی تحقیق ۴۸
حکومت اور ولایت کے درمیان منطقی نسبت کی تحقیق ۵۰

دوسرا باب

مفہوم انتصاب سے متعلق نظریاتی مشکلات ۵۶
پہلا حصہ: ولایت فقیہ اور آمریت ۵۶

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۲۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

۱۔ ولایت فقیہ اور آمریت ۵۷

۲۔ ولایت فقیہ اور سلطنت ۵۷

۳۔ الٰہی تقرر اور عوام کی نگرانی کا باہمی ٹکراؤ ۵۸

تنقید اور تحقیق ۵۹

۱۔ آمریت (مطلق العنان حکومت) ۶۰

۲۔ سلطنت و استبداد ۶۳

۳۔ انتصاب اور نگرانی کا تناقض ۶۶

مقدمات کے استدلال کی تحقیق ۶۷

دوسرے مقدمہ کی تحقیق ۶۷

تیسرے مقدمہ کی تحقیق ۷۰

چوتھے مقدمہ کی تحقیق ۷۱

پانچویں مقدمہ کی تحقیق ۷۱

الف: حق نگرانی کے اثبات کی عقلی دلیل ۷۷

ب: اسلامی نظام میں حکومت اور عوام کے تقابلی حقوق ۷۸

ج: مسلمان راہنماؤں کا اخلاص ۸۱

نویں مقدمہ کی تحقیق ۸۶

شبہ نگرانی کا تاریخی پس منظر ۸۹

دوسرا حصہ: تقرر عام کے محال ہونے سے متعلق مختلف بیانات ۹۰

گفتگو کے سابقہ پر ایک نظر ۹۰

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

تقررعام کے محال ہونے سے متعلق جوابات ۹۵
۱۔شورائی رہبری کی تحقیق ۹۸
۲۔تخییر جمعی (جس کو چاہے منتخب کرے) ۹۳
نظریہ تخییر جمعی (جمہوریت) کی تحقیق ۱۰۳
۳۔نظریہ تزاحم ۱۰۴
نظریہ تزاحم کی تحقیق ۱۰۶
۴۔وصف بیان کرکے تعیین کرنے کا نظریہ (نظریہ تعیین توصیفی) ۱۰۷
بیان اوصاف کے ذریعہ نظریہ تعیین کی تحقیق ۱۰۹
۵۔نظریہ ولایت فقیہ اصلح (زیادہ صلاحیت رکھنے والا فقیہ حکمران) ۱۱۱
نظریہ ولایت فقیہ اصلح کی تحقیق ۱۱۴
۶۔وجوب کفائی کا نظریہ ۱۱۵
چھٹے نظریہ کے مقدمات ۱۱۶
۷۔اجراء ولایت کے وجوب کفائی نظریہ ہونے کی تکمیل ۱۱۹
دوسوال ۱۲۲

تیسرا باب

مفہوم فقہ وفقاہت سے متعلق اختلافات ۱۲۸
تنقید اور تحقیق ۱۳۰
پہلی دلیل کی تحقیق ۱۳۳

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

دوسری دلیل تحقیق ۱۴۰
تیسری دلیل کی تحقیق ۱۴۴
چوتھی دلیل کی تحقیق ۱۴۵
فقہ اہلسنّت کا فقہ اہلبیتؑ سے تقابلی جائزہ ۱۵۴
دنیا کے نظم اور راہ آخرت میں فقہ اہل بیتؑ کا کردار ۱۶۲
ظاہر و باطن شریعت کا باہمی رابطہ ۱۶۹
فقہ اور رہبانیت ۱۷۱
فقہی اور سائنسی حاکمیت کے باہمی رابطہ کی وضاحت ۱۷۴
سائنسی حاکمیت ۱۷۷
احتمال اول کی تحقیق (حقوق کی پیدائش میں سائنس اور اس کا کردار) ۱۷۸
دوسرا احتمال (سائنس اور حاکمیت ورہبری میں اس کا کردار) ۱۸۱
تیسرا احتمال: قوانین کے اجراء میں سائنس کا کردار ۱۸۳

خلاصہ

فقہ میں ولایت (ولایت فقہی اور شرعی کی تحقیق) ۱۹۳
مولیٰ علیہ کی طرف سے ولی کی تعیین کے غیر معقول ہونے کی تحقیق ۱۹۴
مفہوم انتصاب سے متعلق نظریاتی مشکلات ۱۹۴
مقدمات کے استدلال کی تحقیق ۱۹۵
تقرر عام کے محال ہونے سے متعلق جوابات ۱۹۶
اجراء ولایت کے لئے وجوب کفائی کا نظریہ ۱۹۷

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶)، از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

مفہوم فقہ وفقاہت سے متعلق اختلافات ۱۹۸
فقہ اہلسنّت کا فقہ اہلبیتؑ سے تقابلی جائزہ ۱۹۹
دنیا کے نظم اور راہ آخرت میں فقہ اہل بیتؑ کا کردار ۱۹۹
فقہی اور سائنسی حاکمیت کے باہمی رابطہ کی وضاحت ۲۰۰
ظاہر و باطن شریعت کا باہمی رابطہ ۲۰۰
حاکمیت کے میدان میں فقہ و سائنس کا باہمی تعلق ۲۰۰
فہرست منابع ۲۰۲

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

پیش لفظ

۱۳۴۲ھ.ش میں ظالمانہ پہلوی نظام کے خلاف روحانیت کی قیادت میں تحریک کا چلنا اور اس میں امام خمینیؒ کا اہم کردار اور مختلف علاقوں میں وہاں کے عوام کے ایثار اور قربانی کی وجہ سے آخر کار بہمن ۱۳۵۸ میں کامیابی مقدر بن گئی اور یقیناً یہ ایسا عظیم اور دینی انقلاب تھا کہ جس میں اسلام کی مقدس حدود کا دفاع تھا۔ اس حیرت انگیز کامیابی کے بعد ایران اور اسلامی دنیا میں یہ نئی فکر پیدا ہوئی کہ ایک جامع الشرائط فقیہ کی رہبری و قیادت میں ایمان اور عوام کے بل بوتے پر بغیر جنگی اسلحہ کے بھی ظالم اور طاقتور قوتوں پر کامیابی حاصل کی جا سکتی ہے۔ اس معجزانہ اور تعجب انگیز کامیابی کے ساتھ اسلام کی طاقت، ایمان کا استحکام اور دینی قیادت کا نمایاں کردار اور روحانیت کا معنوی اثر و رسوخ سب پر واضح ہو گیا۔ جیسا کہ اکثر علاقوں کے لوگ، یونیورسٹیوں سے وابستہ، ثقافتی دکاندار، اداروں میں کام کرنے والے، مزدور، کسان، شہری اور دیہاتی زندگی بسر کرنے والے تھے ان میں پرانا دین طلبی کا جذبہ موجود تھا لہٰذا انہایت ہی شوق و عشق سے اسلامی حکومت اور اس کے نورانی احکام و قوانین کے اجراء کے خواہشمند ہوئے۔

امام خمینیؒ جو اس زمانے میں عملی طور پر ولایت فقیہ کے عہدہ پر موجود تھے اور عوام کی بھاری اکثریت ان کو قبول کر چکی تھی انہوں نے عوام پر چھوڑ دیا کہ جس طرح کی حکومت وہ بنانا چاہیں، بنالیں اور ''اسلامی جمہوریہ'' کی تجویز ان کو پیش کر دی اور آخر کار (۱۳۵۸/۱/۱۱) میں ریفرنڈم ہوا اور (۹۸.۳۲ فیصد) کی بھاری اکثریت نے اسلامی جمہوریہ ایران کو ووٹ دے کر اپنے ایمانی

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

وانسانی جذبہ کا ثبوت فراہم کردیا۔

اس کے بعد اساسی قانون کو تیار کرنا لازم ہوگیا اور اس کی تدوین میں ماہر افراد کی ضرورت تھی کہ جو قانونی اور اسلامی مسائل میں مکمل دسترسی رکھنے والے ہوں اور ان کا انتخاب عوام پر چھوڑ دیا گیا۔لہذا مؤرخہ (۱۲/۵/۵۸) میں عوام نے ایک عام انتخاب میں شرکت کی اور اکثریت رائے دہی کے ساتھ قانون اور اسلام شناس ۷۲ افراد کو منتخب کرلیا۔اساسی قانون کی مجلس خبرگان بنی اور اس کے اراکین مکمل لگن اور دلچسپی سے اپنے کام میں مشغول ہوگئے جنہوں نے امام خمینیؒ اور دوسرے صاحب نظر افراد کی راہنمائیوں اور تجاویز سے استفادہ کرتے ہوئے تقریباً تین ماہ کے عرصہ میں اساسی قانون کے متن کو تدوین کرلیا پھر اس کی منظوری عوام پر چھوڑ دی گئی اور بتاریخ (۱۲/۹۱/۵۸) ریفرنڈم میں ایک اکثریت کے ذریعے تقریباً ۷۵ فیصد کی کامیابی کے ساتھ منظور ہوگیا اور امامؒ نے بھی اس کی تائید کردی۔اس طرح اسلامی جمہوریہ ایران نے اس بنیاد پر عملی صورت اختیار کی کہ جس میں قرآن وسنت پیغمبر اکرم (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) اور مکتب اہل بیتؑ سے الہام لیتے ہوئے ان کی تعلیمات کی روشنی میں حکومت نے عملی اقدامات شروع کئے۔

اساسی قانون کے منظور ہونے کے ساتھ حکومت کی کیفیت،اس کے مقاصد اور اراکین نے قانونی حیثیت اختیار کرلی ولی فقیہ اور مجتہد جامع الشرائط کی ولایت وسرپرستی کو بھی قانونی حیثیت حاصل ہوگئی۔

اساسی قانون کی تیاری،تدوین اور منظوری کے مختلف مراحل بڑی تیزی سے انجام پائے کیونکہ اسلامی جمہوریہ ایران کے نظامی گروہوں کو اتنی تیزی سے ہی تعیناتی کی ضرورت تھی خصوصاً امام خمینیؒ کی گہرائی،بصیرت آمیز اور پختہ راہنماؤں نے اس کی جلدی پر بہت زور دیا لیکن اس بات کی طرف توجہ کرتے ہوئے کہ پیغمبر اکرم (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) اور علی بن ابیطالب (علیہ السلام) کی حکومت کے بعد یہ پہلی باقاعدہ قانونی حکومت تھی کہ جو شیعہ مبانی کے مطابق معرض وجود میں آئی کہ جس میں ولی فقیہ کی وسیع حکمرانی اور سیاسی معاشرتی قوانین واحکام کو اجراء کرنے کے لئے کوئی پہلے سے عملی نمونہ نہیں تھا اور نہ ہی تجربہ کیا گیا تھا لہذا دینی نظام اسلام کے سیاسی فلسفہ اور خصوصاً ولایت فقیہ سے متعلق مسائل بھی کچھ زیادہ دقت نظر سے تدوین نہیں ہوئے تھے اس لئے یہ بہت ضروری تھا کہ اسلامی حکومت کے قیام کے بعد اسلام کے سیاسی فلسفہ سے متعلق مسائل پر وسیع اور گہری تحقیق کی جائے اور محققین اور ماہر افراد اس تحقیقاتی کام کو انجام دیں۔

یہ بھاری ذمہ داری کہ جس پر اسلامی نظام کے استحکام کا انحصار تھا،تمام ذمہ دار،اہل علم،فقہاء اور اسلام شناس لوگوں کے سپرد کردی گئی اور بہت ہی مناسب تھا کہ دینی مراکز خصوصاً حوزہ علمیہ قم اس اہم ترین کام میں قدم بڑھاتے اور یونیورسٹی کے ماہر

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)، فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

وتجربہ کار دانشوروں اوراساتید کو دعوت دے کر تمام موضوعات اوراسلامی نظام اوراسلام کے سیاسی فلسفہ سے مربوط مسائل پر گہری تحقیقات کا سلسلہ شروع کرتے۔

لیکن افسوس ہے کہ اس میں بہت کوتاہی ہوئی البتہ اس دور سے آج تک کچھ کام انجام پائے ہیں مفید کتب کو تیار کر کے چھاپا گیا ہے لیکن جہاں انفرادی طور پر یہ کام ہونا چاہیے تھا اس میں ایک طرح کی گہری اور کلی تحقیقات کی کمی باقی ہے۔

لہذا اس ضرورت اور مقام معظم رہبری حضرت آیۃ اللہ العظمیٰ خامنہ ای مدظلہ العالی کی بار بار تاکید کی وجہ سے مجلس خبرگان رہبری نے ۱۳۷۷/۱۱/۲۸ کے اجلاس میں ان تحقیقات کو انجام دینے کی ذمہ داری مجلس خبرگان کے سیکرٹری آفس کے کاندھوں پر ڈالی کہ جس کی ذمہ داریوں کو اس طرح بیان کیا گیا ہے کہ:

''اسلامی حکومت اور خصوصاً ولایت فقیہ سے متعلق تحقیق وجستجو کرنا اوراس کو مناسب صورتوں میں شائع کرنا''۔

سیکرٹری آفس نے مقدمات مہیا کرنے کے بعد کام شروع کردیا اس بہت بڑی ذمہ داری سے اس کام کو نبھایا کہ جن میں سے اہم ترین یہ ہیں۔

سیاسی فلسفہ اسلام اور خصوصاً ولایت فقیہ کے موضوعات اور مختلف مسائل میں تحقیق ابتداء میں ایسے موضوعات کی فہرست تیار کی گئی کہ جن کے بارے میں تحقیق کرنے کی ضرورت تھی اس کے لئے محققین اوراہل علم افراد کو دعوت دی گئی کہ جس میں کچھ افراد نے ہماری دعوت کو قبول کیا اور تحقیق کی تجویز کو قبول کر کے اپنا کام شروع کردیا۔ اگر ہر ایک موضوع میں بلاواسطہ ذمہ داری ایک ہی شخص کے کاندھے پر ہوتی اس لئے کہ دوسرے اہل علم اور مفکرین کی تجاویز سے بھی فائدہ اٹھایا جاتا تو اس کو ایک گروہ کی تحقیق بھی کہا جاسکتا ہے اور تحقیقی کام اس طرح انجام پاتا ہے۔

۱۔ محقق تمام مراحل میں استاد مشاور اور راہنما کی رائے سے استفادہ کرتا ہے۔

۲۔ محقق نے جو مطالب لکھے ہوتے ہیں وہ صاحب نظر دانشوروں کو دیئے جاتے ہیں تاکہ اس کو مطالعہ کر کے اپنی نظر کا اظہار کریں پھر ان دانشوروں اور محقق دونوں کے سامنے اس پر بحث اور تنقید کی جاتی ہے۔

۳۔ سیکرٹری اوراس کی تحقیقاتی مرکز کا مسئول بھی ان تمام مراحل تحقیق میں قریب سے نگرانی رکھتے ہیں۔

۴۔ سیکرٹری کی طرف سے انجام پائی گئی ابحاث وتحقیقات کے نتائج اور موجودہ لکھے ہوئے تحقیقی کاغذات سے مؤلف ومحقق استفادہ کرتا ہے۔

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

لیکن اس بات کو مدنظر رکھتے ہوئے کہ محقق اپنی تحقیقات میں پوری طرح آزاد ہے اور دوسروں کی پیش کی ہوئی تجاویز کو بروئے کار لانے کا پابند نہیں ہے اس لئے ان مطالب کے صحیح یا غلط ہونے کی ذمہ داری بھی اس کی گردن پر ہوگی۔

یہ کتاب جو آپ کی خدمت میں پیش کی جارہی ہے یہ ایک تحقیق ہے جو حوزہ علمیہ قم کے ایک فاضل عالم حجۃ الاسلام والمسلمین آقای مصطفیٰ جعفر پیشہ فرد کی محنتوں کا نتیجہ ہے۔ اس تحقیق میں زیادہ تر ان سوالات اور شبہات کے جواب دیئے گئے ہیں جو ولایت فقیہ پر کئے گئے ہیں، اس لحاظ سے کہ یہ فقط شیعہ فقہ کا حکومت کے بارے میں رائج نظریہ ہے ایسے سوالات اور شبہات تقریباً اسلامی انقلاب کے ان چند سالوں کے بعد متفکرین کی توجہ کا مرکز بنے اور علمی جلسوں میں اس کو زیر بحث لایا گیا۔ مولف محترم نے مورد بحث سوالات اور شبہات کو تین بابوں میں تحقیق کیا ہے۔

ابتداء میں جو کچھ مفہوم ولایت سے مربوط ہے وہ ذکر کیا گیا ہے اور اس باب میں جو انتصاب کے موضوع سے مربوط ہے اس کو زیر بحث لایا گیا ہے اور آخر میں بھی فقہی حاکمیت اور وہ شبہات جو سائنسی حاکمیت کے ساتھ سازگار ہیں یا نہیں، بیان کرتے ہوئے ان کا تجزیہ وتحلیل کی گئی ہے۔

ضروری سمجھتا ہوں کہ مولف محترم کی زحمتوں اور محنتوں کا شکریہ ادا کروں کہ جنہوں نے مزید دو تحقیقات بھی سیکرٹری آفس کے لئے انجام دی ہیں اور ان محترم اساتید کا شکریہ ادا کرتا ہوں کہ جو اس تحقیق کو انجام دینے میں سیکرٹری آفس کی مدد کرتے رہے اور سیکرٹری آفس کے علمی تحقیقات کے مرکز کی عرق ریزیوں کا بھی شکریہ ادا کرتا ہوں۔

☆☆☆

☆☆

☆

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

مقدمہ

اس کتاب میں ولی فقیہ کے امام کی طرف سے منصوب ہونے کے بارے میں نظریاتی اور علمی معموں کی تحقیق کی گئی ہے۔اس تحقیق کی اہمیت اسی لحاظ سے ہے کہ اگر ان معموں کے جواب نہ دیئے جائیں اور بغیر جواب کے رہ جائیں جیسا کہ کچھ لوگ اس کے دعویدار ہیں (کہ ان کے جواب نہیں ہیں) اور اگر یہ ثابت ہو جائے کہ نظریہ ولایت فقیہ ایک غیر منطقی اور تناقض پر مشتمل یا ثبوتا (مقام جعل میں) محال ہے تو مقام اثبات وعمل میں اس نظریہ اور اس کی فروع کی ادلہ کے بارے میں گفتگو کی نوبت نہیں پہنچ سکے گی۔

مذکورہ نظریہ جو اسلامی جمہوریہ ایران کے بانی کا سیاسی نظریہ شمار ہوتا ہے؛ ان تین بنیادی مفاہیم سے تشکیل پایا ہے:

۱۔ولایت۔ ۲۔انتصاب۔ ۳۔فقیہ۔

اس نظریہ سے متعلق سوالات کو ان تین مفاہیم میں سے کسی ایک سے مربوط سمجھا جا سکتا ہے۔نظریہ ولایت فقیہ سے متعلق دیگر شبہات سے قطع نظر جو ادلہ ولایت فقیہ کو نشانہ بناتے ہیں: وہ تین قسم کی تنقیدوں پر مشتمل ہیں:

۱۔مفہوم ولایت سے متعلق تنقیدیں۔

۲۔فقیہ کے امام علیہ السلام کی طرف سے منصوب ہونے سے متعلق تنقیدیں۔

دسترسی به این مدرک بر پایۀ آیین‌نامۀ ثبت و اشاعۀ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارۀ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایۀ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

۳۔ مفہوم فقاہت کے بارے میں تنقیدیں۔

ان تنقیدوں کو تین جدا جدا حصوں میں بیان کریں گے۔

پہلے باب میں مفہوم ولایت کے بارے میں مختلف شبہوں اور تنقیدوں کا سامنا ہے۔

ولایت پر مشتمل نظام کا محقق نہ ہو پانا، ولایت و جمہوریت کا غیر معقول اور تناقض پر مشتمل ہونا، مولّی علیہ (جس پر حق سرپرستی ہے) کی طرف سے ولی کے انتخاب کا غیر عقلی ہونا، ولایت کا بمنزلہ مالکیت ہونا، ان تمام کا مشترک نقطہ، ولایت پر مشتمل نظام کو غیر معقول سمجھنا ہے!۔

اس باب میں ان تنقیدی صورتوں کو تحقیق میں ذکر کرنے کے بعد اس نتیجہ پر پہنچتے ہیں کہ ان تمام سوالوں کا مشترک اور مرکزی نقطہ یہ ہے کہ مفہوم ولایت کی وضاحت کی جائے اور اگر ولایت قیمومت (سرپرستی اور مجوریت وممنوع التصرف) کے معنی میں لی جائے تو مذکورہ بالا تنقیدیں قابل ذکر ہیں لیکن اگر ولایت کے نظریہ پردازوں نے ولایت کی کوئی اور تفسیر کی ہے تو ان تنقیدات کا اساسی مبنا ہی ڈگمگا جائے گا۔

دوسرا باب مفہوم انتصاب کے بارے میں فکری اختلافات پر مشتمل ہے جس میں مفہوم انتصاب کے بارے میں دو اہم ترین تنقیدیں ذکر کی گئی ہیں۔ پہلی تنقید یہ ہے کہ اگر کسی حکومت کا شرعی ہونا۔ خدا کی طرف سے ہو اور وہی منصوب و معین کرے تو ایسا نظام اس موجودہ دنیا میں بشری منافع کے خلاف اور غیر معقول ہے کیونکہ اس میں صرف یک طرفہ حقوق بیان ہوئے ہیں اور ان میں عوام کا کوئی کردار بھی مؤثر نہیں ہوگا جس کا نتیجہ یہ ہوگا کہ ایسا نظام آمریت وشہنشاہت غیر مستقل قرار پائے گا اور نگرانی ایسے نظام میں بے معنی ہو جائے گی جو کہ موجودہ جمہوری نظاموں کی بنیاد اور اقتدار کے لئے مفید ہتھیار شمار کی جاتی ہے لہذا اس کا اعتقاد تناقض وتضاد پیدا کرتا ہے۔

پس ان تنقیدوں کو ان کی ادلہ کی تحقیق کے ساتھ بیان کیا گیا ہے اور ان کے آمریت وشہنشاہی نظام کے ڈھانچے کو نظام ولایت فقیہ کے ساتھ تقابل کیا ہے اور پھر ولایت فقیہ کے نظام میں نگرانی اور اس کے ممکن ہونے کی جامع تحقیق کو زیر قلم لائے ہیں۔

دوسری تنقید یہ ہے کہ ولایت فقیہ میں فقیہ کا امام علیہ السلام کی طرف سے منصوب ہونا۔ تقرر عام کی صورت میں ہے اور تقرر عام مقام جعل میں محال ہے اور تناقض کا باعث ہے۔ لہذا ایسا فعل خداوند حکیم سے صادر نہیں ہوسکتا اس کے علاوہ تقرر عام کی اہم ترین مشکل فقیہ حکمران کی تعیین کا طریقہ کار ہے اس مقام پر اس مشکل کے پس منظر کو بیان کیا ہے اور اس تنقید کی وضاحت میں بیان کی گئی مختلف

دسترسی به این مدرک بر پایهٔ آیین‌نامهٔ ثبت و اشاعهٔ پیشنهاده‌ها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شمارهٔ ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایهٔ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.